

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

УДК 378.1.011.31

Микола Пантюк, доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Тетяна Пантюк, кандидат педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

У статті проаналізовані деякі теоретичні підходи до підготовки майбутнього вчителя до виховної роботи на початку ХХ століття.

Ключові слова: підготовка вчителя, виховна робота, національне виховання, концепція вільного виховання.

Літ. 40.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. був означений кардинальними суспільно-політичними змінами, які дали поштовх до активної освітньої діяльності, розвитку українського шкільництва, розширення мережі навчально-виховних закладів. Усе це вимагало спеціальної підготовки майбутнього учителя до реалізації нових освітніх завдань. У цьому сенсі виховання завжди розглядалося як один із найскладніших субпроцесів становлення особистості. Воно визначалося як "... складний та суперечливий соціально-історичний процес входження, включення підростаючих поколінь ужиття суспільства: у побут, суспільно-виробничу діяльність, творчість, духовність; становлення їх людьми, розвинутими особистостями та індивідуальностями, важливим елементом виробничих сил суспільства, творцями власного щастя" [11, 7].

Критичний аналіз проблеми підготовки майбутнього учителя до виховної роботи не може бути цілісним і повним без розгляду підходів до педагогічних явищ та процесів, а головне – до виховання.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблеми не є новими для української педагогіки. У різний час їх досліджували такі вітчизняні науковці: І. Бех, Л. Березівська, Г. Васянович, А. Вихрущ, О. Вишневський та ін.

Метою статті є проаналізувати національний підхід та концепцію вільного виховання у підготовці майбутнього вчителя до виховної роботи на початку ХХ століття.

Зауважимо, що у цій статті ми розглядаємо не усі підходи, які мали місце на різних етапах розвитку педагогічної науки у ХХ ст., впродовж яких реалізувалися цілком різні, часто

діаметрально протилежні підходи до формування концепції виховання школярів.

Виклад основного матеріалу. Обґрунтування процесу становлення системи виховання в українській школі ХХ ст. вимагає акцентуації уваги на проблемі розбудови національної, власне української школи. Цей процес спрямовувався не лише на спеціальну фахову підготовку майбутнього вчителя, а передовсім на формування такої особистості педагога, для якого українська школа стала б найважливішим пріоритетом у всій його діяльності. У часи національного відродження, посилення уваги до мови й культури, побудови системи освіти на національному ґрунті були вироблені стратегія й тактика побудови національно зорієнтованої та культуровідповідної української школи з відповідним педагогічним виховним інструментарієм, сформована плеяда педагогічних кадрів та база для підготовки майбутнього учителя.

У цьому сенсі значущою є педагогічна спадщина М. Грушевського, що має глобальний вимір, адже вчений приділяв увагу усім ланкам тогочасної освіти [3; 2]. Саме він ініціював розгляд питання щодо утворення Національної Академії наук у Львові, підвалинами якої було Наукове Товариство імені Т. Шевченка, заснування українських приватних гімназій. Учений багато уваги приділяв проблемі педагога, його підготовці, давав характеристику цілісного образу вчителя, який міг би реалізувати завдання становлення національної школи. Для нашого дослідження особливо цінними є ідеї М. Грушевського про необхідність заснування в Україні кафедр, які б мали національний характер, кафедр при університетах та інших вищих навчальних

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

закладах. Саме вони були покликані реалізувати потреби української освіти і науки у період творчої діяльності вченого [4; 5].

Цю ідею активно підтримували переважна більшість українських учених й освітян. Зокрема, у серпні 1917 року на II Всеукраїнському вчительському з'їзді у своєму виступі О. Музиченко обґрунтовує принципи побудови нової української школи, вказуючи, що вона повинна бути національно-демократичною, з українською мовою навчання; школа має бути обов'язковою, світською, забезпечувати освіту і виховання для національних меншин рідною мовою [22]. Центральне місце він відводив підготовці вчителя, наголошуючи, що у школі повинна реалізовуватися талановита і працьовита особистість, вказував, що слід відмовитися від гасла "школи для бідних" [23; 20].

Особливої уваги у справі підготовки вчителя до виховної роботи у школі ХХ ст. надавав М. Скрипник. Теоретик і практик національно-державницького будівництва України, державний і громадський діяч, у 1927 році очолив Народний комісаріат освіти. На цій посаді він доклав багато зусиль для українізації освітньої справи в Україні. Тому цілком справедливо, що найбільші успіхи в українізації суспільства у 30-і роки пов'язані саме з його іменем.

Сутність процесу українізації освіти М. Скрипником трактувалася ширше, ніж його попередниками. Він це розумів не лише як просте введення української мови у різноманітні навчальні заклади, запровадження українознавчих предметів, забезпечення підручниками, розгортання краєзнавчої роботи [35; 37]. Українізацію він розумів насамперед як народження нової культури шляхом відродження старих традицій, національного театру, популяризації української музики, української книги, розвитку національного образотворчого мистецтва тощо [36; 8]. У процесі підготовки вчителя до роботи в різних типах навчальних закладів М. Скрипник уважав за необхідне уніфікувати підходи до вивчення української мови. У цьому сенсі невідкладним завданням стало впорядкування українського правопису тощо.

Приклад практичної реалізації завдань виховання дітей та молоді на початку ХХ ст. засвідчує своєю невтомною педагогічною діяльністю С. Васильченко, відомий письменник, журналіст та педагог. Його діяльність була зразком служіння українській школі та українській дитині. С. Васильченко доклав чимало зусиль для того, щоб українська мова та українське слово стали панівними у тогочасній школі. Його прагнення відновити національний баланс в українській освіті часто стикалося з непримиренною позицією можновладців радянського суспільства.

Підтвердженням важливості проблеми підготовки вчителів до виховної роботи є також педагогічна спадщина О. Шумського, який 1921 року був призначений Народним комісаром освіти. Він підтримував українську модель освіти і вважав, що в Україні освіта повинна мати національний характер [25]. На думку Наркома, для ліквідації недоліків української системи освіти необхідно здійснити цілий комплекс заходів, серед яких підготовка вчителя, вихователя повинна займати одне із пріоритетних місць. Саме завдяки О. Шумському у 20-х роках проблема підготовки майбутнього вчителя, зокрема до виховної роботи, набула особливої актуальності.

Справі практичної реалізації завдань виховання дітей та молоді присвятив свою педагогічну діяльність Т. Лубенець, учитель, директор школи, педагог, фахівець з теорії й методики початкового навчання, дошкільного виховання та освіти дорослих. За активну роботу серед учительства, пропагування педагогічних знань, значний внесок у справу підготовки вчителів до виховної роботи в школі він був призначений директором народних училищ Київської губернії. У цей період світ побачила його праця "Педагогические беседы" (1903), де викладено погляди педагога на мету, завдання та зміст освіти, визначено принципи й методи навчання і виховання, обґрунтовано особливу роль вчителя у процесі виховання особистості [12]. Учений тісно пов'язував освіту із суспільним розвитком і вважав, що без освіти він неможливий. Т. Лубенець активно виступав за українізацію шкіл, обґрунтовуючи ідею, що становлення особистості, навчання дитини, здійснюються краще, коли ведуться рідною мовою.

Ідея розбудови національної школи є наскрізною для відомого українського вченого, педагога, психолога, громадського діяча Я. Чепіги (Зеленкевича). Освіта та досконалі журналістські вміння допомогли йому викласти власні педагогічні погляди на сторінках різних газет і журналів, які видавалися на теренах тогочасної України. Вчений активно друкується на сторінках педагогічного журналу "Світло" (1909 – 1914), де зі своїми одностудіями висвітлює позиції вітчизняної педагогіки щодо проблеми підготовки вчителя до роботи в школі, зокрема до виховної діяльності [39]. Крім того, Я. Чепіга наголошував на створенні в умовах антиукраїнської політики російського уряду національної школи [38]. Цій проблемі присвятив цілу низку праць, серед яких виокремлюється "Національність і національна школа" (1910). Вважаючи, що національне виховання є підґрунтям загальнонаціонального

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

розвитку і поступу держави, вчений доводить, що його основою й головними інституціями є сім'я та школа. Пріоритетними, на його думку, повинні стати принципи природовідповідності, культуро-відповідності, духовності, зв'язку виховання з життям [40].

Результатом його розвідок щодо створення національної школи став "Проект української школи". У ньому були сформульовані основні вимоги до нової української школи:

- у створенні школи має брати участь усе українське вчительство;

- школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас;

- важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі і розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку;

- школу слід будувати на підвалинах, які не порушують прав дитини, вільного й нормального розвитку її фізичних і духовних сил, індивідуальних рис.

Для повного та всебічного аналізу процесу підготовки вчителя до виховної роботи у ХХ ст. необхідно також звернутися до громадської і педагогічної спадщини С. Єфремова – ученого, педагога, історика, літературознавця, просвітника, громадського та політичного діяча. Він був членом київської "Просвіти" та Українського наукового товариства (УНТ), дієвим прибічником національної науки, освіти й шкільництва. Вчений активно співпрацював з Б. Грінченком, В. Дурдуківським, С. Черкасенком задля створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти. С. Єфремов стояв на позиціях національної, демократичної школи. Підтвердженням активної роботи вченого у сфері підготовки вчителя є його діяльність як члена Українського товариства шкільної освіти (1917 – 1920), що ставило завданням популяризацію і поширення знань серед народу засобом розвитку початкових, середніх та вищих шкіл, а також через надання різноманітної допомоги українському вчительству. С. Єфремов активно публікував праці, що стосувалися підготовки вчителя та розвитку шкільництва в Україні. Серед них: "К истории народного образования на Украине в первой половине XIX ст.", "В борьбе за просвещение", "Об украинизации средней и высшей школы", "За освіту" та ін. [9; 10].

Працюючи на ниві народної освіти, С. Сірополко – відомий педагог, публіцист, бібліограф, освітній, громадський діяч та теоретик педагогіки, прагнув сформувати образ ідеального вчителя для національної школи і визначити ті основні напрями його діяльності, які б сприяли становленню особистості європейської держави. Його погляди щодо виховання та роботи у цій сфері знайшли

відображення у працях "Історія освіти на Україні", "Народна освіта на Советській Україні", "Думки Ю. Кершенштайнера про характер освітніх систем", "Освітня політика на Україні за часів Директорії", "Національне виховання", "Дальтон-план в шкільному вихованні та навчанні", "Борис Грінченко як педагог", "Завдання нової школи" [30; 31; 32; 28; 34; 33; 27; 26; 29].

Особливо слід наголосити на великій праці вченого, яка мала назву "Народна освіта на Советській Україні". Вона побачила світ у Варшаві (1934) і була присвячена пам'яті двох відомих українських освітніх діячів – І. Стеценка та П. Холодного, з якими С. Сірополко пройшов довгу і складну дорогу у процесі становлення української освіти. У цій праці, що складається з 16 розділів, автор неупереджено та об'єктивно виокремлює як позитивні, так і негативні явища в розвитку освіти на теренах тогочасної Радянської України. Він наголошує на надмірній заідеологізованості виховання, ігноруванні науковими засадами педагогіки, шкідливому втручанні політики у справу освіти, акцентує на ролі і значенні особистості вчителя у навчально-виховному процесі.

У педагогіці ХХ ст. спостерігається тенденція періодичного обстоювання концепції вільного виховання. Воно характеризується категоричним запереченням строгої регламентації усіх сторін життя і діяльності дитини. Яскравим його прихильником стає Я. Чепіга. Базовим у трактуванні процесу виховання вчений уважав саме вільне виховання. Аналізуючи педагогічну спадщину Я. Коменського, Ф. Рабле, Ж.-Ж. Руссо, Я. Чепіга стояв на позиціях вільного виховання і вважав, що школа увільній країні, вільній державі повинна мати аналогічний характер і сприяти моральному, розумовому, фізичному розвитку особистості, вихованню дитини в гармонії з природою [1].

Проблемі підготовки вчителя, зокрема до виховної діяльності, чимало уваги на сторінках своїх праць приділив відомий організатор освіти, педагог, учитель-практик, науковець у сфері історії педагогіки, прихильник теорії вільного виховання М. Демков. Коло інтересів вченого було надзвичайно широким. Він народився на Полтавщині у дворянській сім'ї, здобув добру освіту, вільно володів багатьма іноземними мовами, що в майбутньому дало йому змогу проаналізувати історичні системи, концепції побудови соціальних систем світу та викласти їх на сторінках своїх праць і донести до широкого кола читача. Однією з найвидатніших його праць, що стосується дослідження педагогічних теорій, течій та ідей, є робота "История западноевропейской педагогика" (1912). Автор тісно пов'язував

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

розвиток педагогіки з розвитком філософії та суспільствознавства, встановлював між ними причинно-наслідкові зв'язки, вказував як у вітчизняній школі можна реалізувати ті чи інші зарубіжні ідеї [7].

Одним із найважливіших завдань у галузі педагогіки вчений уважав прилучення широкого кола вчителів-практиків та педагогів науковців до вивчення зарубіжного досвіду розвитку педагогіки і був переконаний, що вітчизняна педагогіка не може розвиватися осторонь від світових процесів. М. Демков підготував цілу низку підручників з педагогіки, за якими аж до 1922 р. відбувалася підготовка вчителів, зокрема до виховної роботи. Серед цих праць: “Курс педагогіки для учительських інститутів, вищих женских курсів и педагогических классов женских гимназий” (1907 – 1908), “Учебник педагогіки для учительських семінарій, женских гимназий и народных учителей”, “Начальная народная школа, ее история, дидактика и методика” (1911) [6]. На сторінках названих праць не лише були викладені погляди вченого на розвиток педагогіки, а й розроблено методичні аспекти підготовки вчителя до виховної роботи.

Нові тенденції і течії у зарубіжній школі, зокрема у рамках виховної проблематики, були предметом зацікавлення українських учених протягом усього ХХ ст. Погляди Б. Манжоса відзначаються шириною і глибоким науковим підґрунтям, оскільки він активно вивчав біхевіоризм, гештальтпсихологію, психоаналіз, аналізував та обґрунтовував теорію вільного виховання й педоцентризму. Все це викладено у маловідомій сьогодні його праці “Основы советской дидактики. Ч. 1. Аналитика педагогического процесса” (Москва, 1930). І хоча книжка загалом стосувалася проблем дидактики, автор не оминає виховання та підготовки до нього вчителя, оскільки її окремі розділи, такі, як: “Організаційні фактори педагогічного процесу стосовно змісту”, “Методи навчання і виховання та їх класифікація”, “Методична техніка у педагогічному процесі у зв'язку з природою навички”, “Проблема дисципліни в педагогічному процесі” безпосередньо стосуються питань підготовки вчителя до виховної роботи [19]. У цій праці вчений проаналізував і узагальнив відомі у той період питання навчання і виховання дітей з огляду на вітчизняний та світовий педагогічний досвід. Педагогічна спадщина Б. Манжоса залишається малодослідженою, у його працях чітко прослідковується тенденція позиції автора щодо спеціальної підготовки вчителя до виховного процесу, зокрема позитивів вільного виховання.

Серед учених початку ХХ ст. – прихильників

теорії вільного виховання, які аналізували й обґрунтовували специфіку діяльності вчителя, цікавою є постать Я. Мамонтова – педагога, науковця, поета, драматурга, історика театру і театрального критика. Його педагогічна діяльність ґрунтувалася на реформаторській педагогіці Заходу. Вчений захоплювався концепціями Д. Дьюї, Г. Кершенштайнера, П. Наторпа, О. Декролі, М. Монтесорі та ін. На педагогічну творчість вченого наклало відбиток зацікавлення мистецтвом – пропонував у процесі виховання використовувати різні види мистецтв і пов'язувати це з художніми формами. Широке застосування у процесі підготовки майбутнього педагога прогресивного зарубіжного досвіду було доброю традицією української школи початку ХХ ст. Зокрема архівні документи свідчать про наявність достатньої кількості праць зарубіжних вчених у бібліотеках вищих навчальних закладів: “Список книг бібліотеки інструктора: Д. Дьюї “Школа і суспільство”, Д. Дьюї “Школа майбутнього”, В. Лай “Школа дії” (Спб, 1914), Л. Гурліт “Творчість у школі”, Г. Кершенштейнер “Трудова школа” [21, 13].

Певним підсумком педагогічної діяльності Я. Мамонтова стала праця “Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець”. Друга частина планувалася під назвою “Педагог як громадянин”, проте ці плани втілені не були. Названа праця містила роздуми автора про зміст і специфіку вчительської діяльності, зміст і методи навчання та виховання. Аналіз праці дає підставу стверджувати про вплив на вченого поглядів Ф. Ніцше, А. Бергсона, В. Соловйова, Е. Кей, Г. Шарельмана [17].

Основними працями Я. Мамонтова, де він виклав свої погляди на підготовку педагога до виховної діяльності, є: “Сучасні проблеми педагогічної творчості. Ч. 1. Педагог як митець”, “Хрестоматія сучасних педагогічних течій”, “Індивідуалізм і колективізм у сучасній педагогіці”, “Особистість і суспільність у педагогічних течіях”, “Песталоцці і сучасність”, “Педагогічна система як принцип науково-педагогічного дослідження”, “Принцип вільного виховання у Ж.-Ж. Руссо і Л. Толстого”, “Право держави і право дитини” та ін. [17; 18; 14; 13; 15; 16].

Висновки. У статті обґрунтовані теоретичні підходи вітчизняних учених (М. Грушевського, Я. Чепіги, С. Русової, О. Музиченка, М. Скрипника, О. Шумського, Т. Лубенця, С. Єфремова, Б. Грінченка, В. Дурдуківського, С. Черкасенка, С. Сірополка, І. Стешенка, П. Холодного та багатьох інших) до підготовки майбутнього вчителя у контексті виховної роботи та доведено,

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ТА КОНЦЕПЦІЯ ВІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ

що початок ХХ ст. був означений кардинальними суспільно-політичними змінами, які вимагали активної освітньо-педагогічної діяльності, розвитку українського шкільництва, розширення мережі навчально-виховних закладів, посилення уваги до підготовки майбутнього вчителя-вихователя.

1. Березівська Л.Д. Образ учителя у творчій спадщині Я.Ф.Чепігу / Л.Д. Березівська // Рідна школа. – 2001. – № 10.

2. Грушевський М. За рідну школу / М. Грушевський // Діло (Львів). – 1910. – 28 трав.

3. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. – К., 1912. – 63 с.

4. Грушевський М. Справа українських катедр і наші наукові потреби / М. Грушевський // Літ.-наук. вістн. – К., Л., 1907. – Т. 37. – Кн. 1 – 3.

5. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Знання України, 1991. – 240 с.

6. Демков М.И. Курс педагогики для учительських інститутів, вищих жіночих курсів і педагогічних класів жіночих гімназій / М.И. Демков. – Ч. 1. Основи педагогики, дидактики і методики. – М., 1907. – 323 с.

7. Демков М.И. Історія західно-європейської педагогики. Для вищих жіночих і педагогічних курсів, учительських інститутів і семінарій, педагогічних класів жіночих гімназій і для преподавателей средней школы / М.И. Демков. – Москва, 1912. – 500 с.

8. Доповідні записки працівників Укрполітосвіти до наркома освіти Скрипника М.О. про стан ліквідації неписьменності, будівництво клубів, організацію денних дитячих будинків, поширення бібліотечної мережі (1928). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 426. – 362 арк.

9. Ефремов С. В борьбе за просвещение / С. Ефремов // Киевская старина. – 1902. – № 2.

10. Ефремов С. Об украинизации средней и высшей школы / С. Ефремов // Укр. жизнь. – 1912. – № 4.

11. Лихачев Б.Т. Педагогика: Курс лекцій / Б.Т. Лихачев. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.

12. Лубенец Т.Г. Педагогические беседы. 2-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Изд. П.В. Луковникова, 1913. – 583 с.

13. Мамонтов Я. А. Індивідуалізм і колективізм у сучасній педагогіці / Я. А. Мамонтов // Рад. освіта. – 1926. – № 6. – С. 14 – 19.

14. Мамонтов Я.А. Особистість і суспільність у педагогічних течіях / Мамонтов Я.А. // Рад. освіта. – 1926. – № 7 – 8. – С. 32 – 36.

15. Мамонтов Я.А. Песталоцці і сучасність / Я.А. Мамонтов // Шлях освіти. – 1927. – № 1.

16. Мамонтов Я.А. Право держави і право дитини / Я.А. Мамонтов // Соціальне виховання. – 1922. – травень. – С. 34 – 42.

17. Мамонтов Я.А. Сучасні проблеми педагогічної творчості / Я.А. Мамонтов – Ч. 1. Педагог як митець. – Х., 1922. – 80 с.

18. Мамонтов Я.А. Хрестоматія сучасних педагогічних течій / Я.А. Мамонтов – Х.: Держ. видав. України, 1926. – 635 с.

19. Манжос Б. Основы советской дидактики / Б. Манжос; под ред. А. Пинкевича. Ч. 1. Аналитика педагогического процесса. – М.: Работник просвещения, 1930. – 332 с.

20. Матеріали про організацію народної освіти на Україні (1919). Центральний державний архів вищих органів влади та управління України – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 337. – 196 арк.

21. Матеріали про стан народної освіти в РСФРР. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 306. – 342 арк.

22. Музиченко А. Питання про єдину школу на Україні / А.Музиченко // Вільна укр. шк. Рік II. – Ч. 4. – 1918–1919. – № 8–9.

23. Музиченко А. Реформа школи чи шкільна реформація / А. Музиченко // Вільна укр. шк. – 1918. – № 6 – 7, № 8 – 9.

24. Особова справа наркома освіти УРСР Скрипника. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Спр. 7093. – арк. 1 – 57.

25. Особова справа О.Я. Шумського. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 166. – Оп. 12. – Од. зб. 8836.

26. Сірополко С. Борис Грінченко як педагог / С. Сірополко // Учитель, 1925. – Ч. 2.

27. Сірополко С. Дальтон-план в шкільному вихованні та навчанні / С. Сірополко. – Львів, 1928. – 36 с.

28. Сірополко С. Думки Ю. Кершенштайнера про характер освітніх систем / С. Сірополко // Укр. шк., 1933. – Ч. 8 – 9.

29. Сірополко С. Завдання нової школи / С. Сірополко. – Нова Ушиця на Поділлі: Друкарня І. Полячка, 1919.

30. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с.

31. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.

32. Сірополко С. Народна освіта на Советській Україні / С. Сірополко. – Варшава, 1934. – 240 с.

33. Сірополко С. Національне виховання / С. Сірополко // Учит. голос, 1930. – листопад.

34. Сірополко С. Освітня політика на Україні за часів Директорії / С. Сірополко // Пам'яті С. Петлюри. – Прага, 1930. – 258 с.

35. Скрипник М.О. За нові методи й темпи роботи над підручником: Доповідь на засіданні комісії НКО 30.XI.1930 / М. О. Скрипник // Рад. освіта. – 1931. – № 1.

36. Скрипник М.О. Завдання культурного будівництва на Україні / М.О. Скрипник // Шлях освіти. – 1927. – № 11.

37. Скрипник М.О. Підручник як знаряддя комуністичного виховання / М. О. Скрипник // Рад. освіта. – 1931. – № 1.

38. Чепіга Я.Ф. До національної школи / Я.Ф. Чепіга // Укр. хата. – 1909. – № 6.

39. Чепіга Я.Ф. Народний учитель і національне питання / Я.Ф. Чепіга // Світло. – 1912. – Кн. 1. – С. 15 – 25.

40. Чепіга Я.Ф. Проблеми виховання та навчання в світлі науки і практики: Збірник психолого-педагогічних праць / Я.Ф. Чепіга. – К.: Друкарня Першої Київської Артілі Друкарської справи, 1913. – 156 с.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2011